

Pani Profesor Barbara Czapik-Lityńska, czyli o śląskim literaturoznawstwie slawistycznym subiektywnym okiem

Jubileusze uświadamiają nam szybkość upływającego czasu, a towarzyszące im refleksje i podsumowania naszych dokonań z przeszłości wracają nas do czasów pionierstwa, naszej młodości oraz nieodłącznego optymizmu i odwagi, która nas wiodła, gdy tworzyliśmy zręby katowickiej slawistyki.

Pani prof. Barbara Czapik-Lityńska studiowała w Krakowie slawistykę w latach 1967–1971, specjalizując się w literaturoznawstwie południowosłowiańskim w grupie zdolnych i pięknych studentów (Maria Dąbrowska-Partyka, Wojciech Gałązka, Julian Kornhauser, Aleksander Naumow, Józef Zarek i inni), którzy później kontynuowali swoją edukację w Studium Doktoranckim Ruscystyczno-Slawistycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego (1972–1976), a z czasem stali się następnym pokoleniem krakowskich literaturoznawców-slawistów. Pani Barbara Czapik, wyłamując się niejako z tego grona, 1 października 1976 roku została zatrudniona na etacie asystenckim w Zakładzie Filologii Słowiańskiej Instytutu Filologii Obcych Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Śląskiego. Jako studentka prof. Włodzimierza Kota napisała pod jego opieką rozprawę magisterską nt. *Surrealizm w prozie serbskiej (światopogląd)*, a w 1977 roku obroniła w Uniwersytecie Jagiellońskim rozprawę doktorską nt. *Nadrealizm w literaturze serbskiej* i zaczęła intensywnie organizować kierunek literaturoznawczych studiów jugoslawistycznych, który do tej pory nie istniał, gdyż zaczęliśmy budowę naszej śląskiej placówki od bohemistyki. Z biegiem czasu dołączyli do nas specjaliści południowosłowiańscy – dr Władysław Kryzia i dr Zdzisław Darasz, ale wiernie wspierali nas dydaktycznie także lektorzy języków południowosłowiańskich przysyłani z republik Jugosławii (Serbii, Chorwacji, Bośni i Hercegowiny, Słowenii i Macedonii). Po stanowiliśmy stworzyć śląską slawistykę w początkowej fazie z zaciągu

z zaprzyjaźnionych ośrodków: krakowskiego (prof. Maria Bobrownicka, prof. Zdzisław Wagner, prof. Jerzy Rusek) i warszawskiego (prof. Mieczysław Basaj, prof. Henryka Czajka, prof. Halina Janaszek-Ivaničková), a także poznańskiego (dr Jan Dutkowski), a nawet kanadyjskiego (prof. Edward Możejko z Uniwersytetu Alberta w Edmonton), aby następnie oprzeć się na własnych absolwentach. Pani dr Barbara Czapik włożyła wówczas wiele wysiłku w przygotowanie dydaktyki, księgozbioru i budowę niezbędnych zagranicznych kontaktów naukowych dla nowo utworzonej specjalizacji jugoslawistycznej. Stworzyła wraz z zespołem swoich kolegów i uczniów realne podwaliny pod śląskie literaturoznawstwo południowosłowiańskie.

Jej kariera akademicka przebiegała kreatywnie i bez jakichkolwiek zakłóceń, mimo licznych obowiązków:

- tytuł magistra filologii słowiańskiej (1971), stopień naukowy dr nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa (1977), stopień naukowy doktora hab. (1986) i tytuł naukowy profesora (1997);

- asystentura (1976), adiunktura (1977–1986), docentura (1986–1991), profesura (od 1991);

- kierownik Studium Filologii Słowiańskiej (1986–1989), kierownik Zakładu Literatur Słowiańskich (od 1989), Prodziekan Wydziału Filologicznego (1990–1993).

Zainteresowania badawcze Pani Profesor skupiają się głównie na awangardzie narodów byłej Jugosławii, przede wszystkim serbskiej i chorwackiej, ale wybiegają niejednokrotnie poza krąg tej tematyki. Jej dorobek naukowy obejmuje swym zasięgiem chronologicznie wiek XX z licznymi wycieczkami w przeszłość, przy tym również obszar sławistyki kulturowej Słowian Południowych. Przegląd tego dorobku zacytuję, posługując się dwoma opiniami wybitnych specjalistek literatur słowiańskich, prof. Marii Bobrownickiej i (na początek) prof. Haliny Janaszek-Ivaničkovéj:

Barbara Czapik zadebiutowała w roku 1976 artykułem pt. *Przejawy nadrealizmu w literaturze serbskiej* wnosząc do badań sławistycznych, zdominowanych ówczesnie przez tradycyjnie orientowanych przedstawicieli starszej generacji, zajętych głównie studiowaniem wzajemnych międzysłowiańskich związków literackich i niewychodzących w swoich zainteresowaniach poza modernistyczny przełom XIX wieku, nowy świeży powiew, nową problematykę i nowe narzędzia badawcze, podejmując odważnie złożoną kwestię awangardy na przykładzie serbskiego nadrealizmu. Kwestię tę ujęła

z nowej perspektywy badawczej nie ograniczając się tylko do czysto historyczno-literackiego spojrzenia. Starała się przedstawić ją z szerszej, interdyscyplinarnej perspektywy filozoficznej, antropologicznej i kulturowej, która ówczesnie nie cieszyła się wśród sławistów powodzeniem.

Interdyscyplinarne podejście okazało się trwałą, cenną cechą Jej naukowego piarstwa, co przejawiało się w publikacjach, począwszy od rozprawy doktorskiej pt. *Nadrealizm w literaturze serbskiej* (opublikowana w 1982 r.), w której, posługując się metodą hermeneutyczną i antropologiczną, przedstawiła przekonywujący obraz dążeń ideowych i artystycznych awangardy serbskiej okresu międzywojennego. Rozprawa stanowi po dzień dzisiejszy cenny wkład nie tylko w polskie, ale i serbskie badania jugoslawistyczne, które poszczycić się mogą tylko monografią tego tematu autorstwa Hanify Kapidžić-Osmanagić.

Następna większa publikacja książkowa Barbary Czapik – rozprawa habilitacyjna – pt. *Twórczość poetycka Oskara Daviča. Poszerzenie świadomości w awangardowej praktyce poetyckiej* (Katowice 1987) jest wyrazem kontynuacji zainteresowań awangardowymi formami istnienia literatury serbskiej. W centrum uwagi Autorki stoi twórczość poetycka i eseistyczna jednego z najwybitniejszych poetów serbsko-chorwackiego obszaru językowego, praktyka i teoretyka utopijnych programów awangardy. Twórczość ta niezwykle skomplikowana, wielce hermetyczna i niezbyt zrozumiała, mimo uwagi, jaką poświęcali i poświęcają Oskarowi Davičo Serbowie, nie doczekała się do tej pory w ojczyźnie pisarza odrębnej monografii. Praca ta nosi w tym względzie charakter pionierski nie tylko z tytułu pierwszeństwa w opracowaniu tematu, ale przede wszystkim ze względu na jego ujęcie. Doniosłe znaczenie książki o przemianach świadomości awangardowej polega na odkrywczej interpretacji szyfrów i kodów niezmiernie pojemnego intelektualnie piarstwa O. Daviča, jak i na całkowicie nowatorskiej, niekonwencjonalnej, choć kontrowersyjnej, próbie odczytania źródeł inspiracji twórczej awangardowego postrzegania rzeczywistości i nadzeczywistości u tego poety. W nawiązaniu do teorii m.in. A. Bretona, W. Heisenberga, H. Reeda i J. Sedlaka Autorka książki o O. Davičo postrzega poetę nadrealistycznego jako twórcę programowo otwartego na wszechświat i z tego tytułu służącego „za medium poetyckie” energii przepływających w kosmosie. Koncepcja ta, bardzo poetycka choć odwołująca się do teorii kwantów w fizyce i przepływu prądów biologicznych w mózgu ludzkim, a więc uzasadnień jak najbardziej ścisłych, w gruncie rzeczy nie jest tak bardzo odległa od najstarszego w dziejach intuicyjnego postrzegania roli poety jako proroka, wizjonera ogarniającego swym okiem wewnętrznym obszary rzeczywistości zakryte przed okiem profanów. Intuicje te przyjmuje i utrwała romantyzm europejski, w tym także oczywiście i polski. Nic więc dziwnego, że w rozprawie o świadomości awangardy serbskiej, zdominowanej przez nadrealizm, który domeną swych zainteresowań uczynił pod- i nad- świadomość, i ekspresjonizm sięgający sferę metafizyki i ontologii bytu, jest stale obecna poezja polska, już to w formie lejtmotywów i cytatów, poprzedzających poszczególne rozdziały, już to w formie bezpośrednich nawiązań do ciemnego, niejasnego, pełnego niedopowiedzeń nurtu romantyzmu ucieleśnionego w poezji Norwida. Z drugiej strony książce tej patronuje, także w lejtmotywach i odwołaniach, Czesław Miłosz, m.in. jako autor klasycystycznego w formie *Traktatu moralnego*. O ile pierwsza implicytnie komparacja zmierza do podkreślenia podobnej struktury świadomości

poetyckiej nadrealistów i polskich romantyków, u których niejasność i niedopowiedzenie odgrywają ogromną rolę, o tyle druga wskazuje na cele moralne przyświecające obu autorom jako ludziom wprzęgniętemu w politykę, którym dane było, podobnie jak Oskarowi Daviço, związanemu z lewicą, zaznać okrucieństw i klęsk ideowych XX wieku, a którzy mimo to nie zaakceptowali konieczności uznania zła „za chleb powszedni” i chcieli być do końca swoich dni „ambasadorami marzeń”. W cytowanych poglądach Barbary Czapik odzwierciedla się jeszcze inna z cech naukowego podejścia do literatury – umiejętność osadzania najbardziej nawet abstrakcyjnych i pozornie li tylko formalistycznych dążeń awangardy w kontekście społecznych i filozoficznych prądów epoki, zainteresowanie etosem literatury i jego obrona.

Znaczącym elementem pracy naukowej Barbary Czapik jest niewątpliwie monografia „*Jeszcze nie*”. *Utopicum słowiańskiej awangardy* (Katowice, 1996). Poruszająca się z dużą swobodą po rozległych obszarach historycznej awangardy, wśród różnych jej kierunków i prądów, takich jak: ekspresjonizm, hipnizm, zenityzm czy nadrealizm Autorka tym razem skoncentrowała się na utopijnej wyobraźni, marzeniach i futurystycznych idegmach estetycznych czolówki jugosłowiańskich pisarzy awangardowych, takich jak: Crnjanski, Petrović, Dedinac, Drainac, Micić, Kosovel, Krleža, Simić, Ristić, Daviço i in. Autorka podjęła próbę zintegrowania różnorodnych, ale bardzo ważkich estetycznie tekstów awangardy, często pozornie „bez sensu”, po scaleniu układających się jednak w pewien określony wzór¹.

Wielkie kompetencje badawcze, erudycję i nowatorstwo podkreśla także opinia prof. Marii Bobrowskiej:

Monografia ta poświęcona jest historycznej awangardzie serbskiej, chorwackiej i słoweńskiej z lat 1910–1930, badanej w perspektywie rozwoju świadomości, penetrowanej w tekstach literackich i paraliterackich. Książka mówi o fenomenie utopizmu w awangardzie, o utopii rewolucji totalnej – duchowej i społecznej, o utopijnej wizji kultury i literatury, o *utopicum* poetyckim i ontologicznym, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki teorii rzeczywistości, filozofii słowa i języka oraz wizji nowego człowieka. Autorka prezentuje ujęcie analityczno-syntetyczne, bardzo dobrze osadzone na gruncie historycznym i teoretycznym. Uruchamia różne płaszczyzny metodologiczne, by przez wielorakie optyki badawczo-interpretacyjne jak najszerzej i jak najwnikliwiej objąć interesujące ją zjawiska i problemy. Koncentruje się wokół myśli utopijnej i kategorii utopii, bądź optymalnej projekcji, dostrzegając w nich niewyzyskany dotąd klucz interpretacyjny, umożliwiający konfrontacje i porównanie tekstów pisarzy wywodzących się z rozmaitych kierunków awangardy. W książce tej można dostrzec rodzaj podsumowania wcześniejszych Jej pasji badawczych i poszukiwań właściwych kluczy interpretacyjnych do awangardy, której poświęciła najważniejsze swe publikacje – rozprawy, studia i artykuły. Dojrzałość wynikająca z lat pracy nad awangardą,

¹ H. Janaszek-Ivaničková, *Ocena dorobku naukowego prof. dr. hab. Barbary Czapik-Lityńskiej w związku z wnioskiem o nadanie jej tytułu naukowego profesora nauk humanistycznych*. Katowice 1997.

weryfikacja metody badawczej, łączącej konteksty tradycyjnej historii literatury czy historii idei z kontekstami strukturalistyczno-semiotycznymi i mitograficznymi, koniecznymi do uruchomienia pełniejszego oglądu, bliskiego hermeneutyce kulturowej, przyniosły monografię rzetelną, interesującą, głęboko poznawczą i oryginalną. Oryginalność zauważana jest zarówno w sposobie konstruowania i prowadzenia wywodu, jak i w konsekwencji realizowanej przyjętej koncepcji, a także jej przybliżenia czytelnikowi poprzez sugestie zawarte w tytułach rozdziałów i cytatach, a przede wszystkim w innym odczytywaniu awangardy niż to, z jakim się spotykamy w dotychczasowych interpretacjach. Bowiem awangarda opisywana przez wielu historyków i teoretyków literatury jawiła się głównie jako formacja stricte artystyczna, antyestetyczna, antynormatywna, zwrócona przeciw tradycji i jej wartościom. W interpretacjach Barbary Czapik-Lityńskiej natomiast awangarda uzyskuje nowe oblicze – formacji artystycznej i zarazem ideowej, prowadzącej nieustanny dialog, a niekiedy spór, z najbardziej funkcjonalnymi ogniwami tradycji, którą poprzez dialektyczną negację transformuje i naznacza nowymi ideami.

W tym procesie-dialogu z tradycją rodzą się najważniejsze utopie awangardy: utopia jedności bytu, utopia uniwersalnej komunikacji, utopia nowego człowieka. Wszystkie one znajdują w rozprawie niezwykle ciekawe omówienie, pozwalające na nowo przemyśleć sensy awangardy oraz zrozumieć jej racje i jej błędy. Książka ta otwiera zresztą pole do dalszych badań, wymagających rozległej wiedzy merytorycznej i dojrzałości metodologicznej, takiej właśnie, jaką wykazuje jej Autorka².

Oprócz wymienionych publikacji zwartych Jubilatka opublikowała w polskich i zagranicznych pismach specjalistycznych szereg artykułów i recenzji. Tematyka tych prac jest różnorodna. Dotyczy nie tylko nadrealizmu serbskiego, lecz obejmuje także nadrealizm słowacki i czeski. Odnosi się także do roli klasyków i fundatorów kanonu w rozwoju literatury serbskiej i czarnogórskiej: Vuka Karadžicia, Petra Njegoša i innych. Niektóre z tych prac publikowane były na łamach czasopism jugosłowiańskich lub też w wydawanych w Belgradzie tomach studiów. O sukcesie, jaki odniosły prace Barbary Czapik-Lityńskiej poświęcone awangardzie serbskiej w kraju jej zainteresowań, świadczy najlepiej fakt, iż były one transmitowane w przekładzie na język serbski i nadawane w 10 odcinkach w Programie III Radia Beograd. [...]

W dziedzinie organizacji badań naukowych Barbara Czapik podejmuje długofalowy trud prowadzenia współautorskiego cyklu międzynarodowych konferencji naukowych Uniwersytetu Śląskiego poświęconych przemianom myślenia o kulturze i literaturze Słowian, przede wszystkim w XX wieku. Rezultatem tego wysiłku są cztery tomy dobrze przemyślanych i starannie opracowanych studiów zbiorowych, wydanych pod redakcją Barbary Czapik-Lityńskiej i Emila Tokarza (I. *Studia z języków i literatur narodów słowiańskich – tendencje rozwojowe*. Katowice 1991; II. *Kryzys tożsamości*. Katowice 1992; III. *Rozpad mitu i języka*. Katowice 1992; IV. *Utopia w literaturze, kulturze i językach słowiańskich*. Katowice 1993).

Effekty publikacyjne organizowanych przez Barbarę Czapik konferencji naukowych nie wyczerpują ich znaczenia. Istotna jest także aktywizacja intelektualna nie

²M. Bobrownicka, *Ocena dorobku naukowego prof. dr. hab. Barbary Czapik-Lityńskiej*. Kraków 1997.

tylko polskiego slawistycznego środowiska naukowego, lecz również życia naukowego w bliskim regionie Słowiańszczyzny. Doniosły jest również wpływ obu tych czynników na rozwoju miejscowej młodej kadry naukowej.

Na szczególną uwagę zasługują jeszcze rozprawy komparatystyczne dotyczące aksjologii dzieła literackiego, takie jak *Literatura i moralność. Próba porównawczej interpretacji problemu na podstawie eseistyki Miroslava Krležy i Czesława Miłosza* czy *Dramat idei Jovana Hristicia*. W obydwu istotna jest refleksja teoretyczna nad złożonym zagadnieniem związku literatury z moralnością, refleksje nad odpowiedzialnością pisarza za głoszone słowo. Studium o *Dramacie idei Jovana Hristicia* przynosi zaś kolejne poszerzenie obszarów badawczych objętych Jej zainteresowaniem o dramat antyczny i francuski egzystencjalizm³.

Opublikowany dorobek Jubilatki obejmuje oprócz przedstawionych wyżej oryginalnych monografii autorskich i prac zbiorowych szereg cennych artykułów o zróżnicowanym charakterze (prace materiałowe, analityczne i syntetyczne), drukowanych w renomowanych wydawnictwach i cenionych czasopismach naukowych, które trudno wszystkie by było tu omawiać.

Bardzo ważną rolę odegrała Pani Profesor Czapik-Lityńska w budowaniu podstaw śląskiej slawistyki oraz wspieraniu etapów jej rozwoju, szczególnie kierunku literaturoznawczego. Była „dobrą duszą” w okresie ogromnego wysiłku organizacyjnego towarzyszącego tworzeniu Wydziału Filologicznego i Instytutu Filologii Słowiańskiej. Sławiści zaczęli w 1973 roku bardzo skromnie w gościnnych pomieszczeniach Zakładu Językoznawstwa Ogólnego, następnie utworzone zostało Studium Filologii Słowiańskiej przekształcone po kilku latach w Katedrę Filologii Słowiańskiej, wreszcie ukonstytuował się Instytut Filologii Słowiańskiej. Byliśmy wówczas adiunktami i kierowanie ciągle rozrastającym się zespołem rówieśniczym nie było rzeczą łatwą. Wszystko musieliśmy wykonać własną, ciężką pracą, poczynawszy od przygotowania gabinetów, biblioteki, sal wykładowych, stworzenia planów naukowo-badawczych, nawiązania kontaktów współpracy zagranicznej i krajowej, opracowania programów dydaktycznych nowopowstających kierunków studiów, specjalizacji itp. Przeszliśmy drogę od adaptacji budynków uzyskiwanych z odzysku, nieprzygotowanych do nowoczesnej akademickiej aktywności naukowej i dydaktycznej do obecnie nowoczesnej infrastruktury na miarę XXI wieku. Musieliśmy dzielić czas pomiędzy nasze młode rodziny, pojawiające się dzieci i liczne obowiązki rodzinne w czasach trudnych i czasach przełomu.

³ H. Janaszek-Ivaničková, op. cit.

Pani Profesor znajdowała ten czas i nigdy nie odmawiała nikomu wszelkiej pomocy i wsparcia. Kosztem własnych ambicji naukowych wspierała każdą osobę zainteresowaną studiowaniem literatury, kultury, języków i cywilizacji Słowian. Dla każdego miała czas, dobre słowo, zachętę i nieograniczone zaufanie. Potrafiła dzielić się swoim doświadczeniem, osiągnięciami i kreatywnymi propozycjami badawczymi. Wokół siebie utworzyła grupę młodych wychowanków, którzy z czasem dopisywali i dopisują swymi osiągnięciami kolejne chlubne karty śląskiej i polskiej slawistyki. Profesor Barbara Czapik w swym dorobku dydaktycznym i organizacyjnym na polu nauki posiada wykształconych przez siebie kilku profesorów, licznych doktorów oraz kilkuset absolwentów w stopniu licencjata i magistra filologii słowiańskiej. Wnikliwymi, ale przychylnymi recenzjami i ocenami wspiera pozostałe ośrodki akademickie w kraju i liczne zagraniczne, szczególnie w południowosłowiańskim obszarze językowym.

Garść tych refleksji jubileuszowych, będących podziękowaniami i hołdem składanym Pani Prof. Barbarze Czapik-Lityńskiej pragnę zakończyć, tak jak zostały zainicjowane – od wspomnień osobistych. Dzieło prof. Kazimierza Polańskiego, jednego z pierwszych slawistów zatrudnionych w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku w Uniwersytecie Śląskim i fundatora tutejszej slawistyki udało się zrealizować, ale ogromna jest w tym przedmiocie zasługa Pani Profesor. Jej mądrość, wsparcie, konsekwencja i talenty budowały zbiorowy sukces, ale pozwalały także przetrwać okres wielkich trudów i przeciwności. Wszyscy byliśmy wizjonerami slawistyki jutra, która urzeczywistnia się na naszych oczach i wraz z humanistyką ewoluuje jako dyscyplina, która już nie bada słowiańskiej wyjątkowości, ale stara się jej specyfikę zobaczyć jako element szerszej i uniwersalnej całości, odpowiadając na pytanie jak ludzie budują swoje światy i uzasadniają w nich swoją egzystencję.

Serdecznie dziękujemy Pani Profesor za wszystko, co nam okazała w trakcie swojej długoletniej pracy w Uniwersytecie Śląskim. Życzymy pomyślności i zdrowia na dalsze lata.

Droga Pani Profesor: *Ad multos annos!*

Emil Tokarz